

Андрій Шевців

БОРОТЬБА УПА ПРОТИ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ІЗ ПОЛЬЩІ ДО УРСР В 1944 – 1946 РОКАХ

У статті висвітлено боротьбу УПА проти депортацій українців із їх етнографічних земель, що увійшли до складу Польщі після Другої світової війни. Розглянуто як форми цього опору, так і його напрямки. Хронологічні межі роботи визначені часовими рамками початку та завершення обміну населенням між ПНР та УРСР.

Ключові слова: УПА, Закерзоння, депортації.

В статье освещено о борьбу УПА против депортаций украинцев с их этнографических земель, вошедших в состав Польши после Второй мировой войны. Рассмотрены как формы этого сопротивления, так и его направления. Хронологические рамки работы определены датами начала и завершения обмена населением между ПНР и УССР.

Ключевые слова: УПА, Закерзоння, депортации.

The article tells about the fight UPA against the deportations of Ukrainians from their ethnographic land which forming part of Poland after the Second World War. This article considered as a form of resistance and its direction. The chronological scope of work defined start and end dates of the population exchange between Poland and USSR.

Key words: UPA, Zakerzonnya, deportation.

В стратегії Головного Командування УПА основне значення Закерзоння полягало в утримуванні зв'язку із Заходом. Ці терени українські підпільники називали «вікном у світ», оскільки через них можна було передавати інформацію про визвольну боротьбу для західного суспільства та підтримувати зв'язок із діячами визвольного руху на еміграції. Спершу не було заплановано розгортання масової збройної боротьби на теренах Польської Народної Республіки, зважаючи на перехід до нової тактики боротьби в повоєнних умовах та й враховуючи досить невисокий рівень національної свідомості тамтешніх українців – особливо на Лемківщині та у Підляшші. Однак терористичні акції польського підпілля та депортаційна політика ПНР змуси-

ли закерзонських українців чітко визначитись із своєю національною приналежністю. Умовини на Закерзонні були особливо жорсткими. Якщо в СРСР заради самозбереження була можливість піти хоча б на якийсь компроміс із владою, то в Польщі співпраця українця із владою могла полягати хіба у тому, щоб без опору виїхати із рідних земель. Єдиною реальною силою, на захист якої могли розраховувати українці на Закерзонні, була УПА. Під впливом польського тиску розгорнувся масовий український опір. Було сформовано чисельні відділи УПА із місцевих українців. Визвольний рух отримував широку підтримку від українського населення. Фактично основним напрямком діяльності УПА на теренах Закерзоння стали саме противиселенчі акції і тому вони без сумніву заслуговують на окреме дослідження.

Джерельна база історії УПА на Закерзонні є відносно широкою, принаймні у порівнянні із джерелами про діяльність УПА на інших українських теренах. Це зумовлено тим, що повстанські відділи були зорганізовані в ПНР найпізніше з-поміж інших структурних відгалужень УПА і в цей час в українському підпіллі вже була добре налагоджена система ведення документації та її архівування. Збереженню повстанських документів сприяло кілька чинників. Раптовість операції «Вісла» дозволила польським військовим захопити архів командира УПА на Закерзонні Мирослава Онишкевича. Натомість вдалі рейди закерзонських повстанців на Захід дозволили їм перенести із собою значну частину документів. Сьогодні основна джерельна база історії УПА на Закерзонні зосереджена в архівах Польщі, насамперед у фондах Інституту Національної Пам'яті. Еміграційні ж зібрання документів сконцентровані в Колекції ім. Петра Йосипа Потічного про Підпільну та протипідпільну боротьбу в Україні, що міститься при Університеті Торонто. Треба також згадати, що великий масив документальних джерел походить від польських органів влади. Перш за все це є протоколи допитів учасників визвольної боротьби. Крім того, значні пласти інформації про діяльність УПА на Закерзонні знаходяться в архівних фондах України, Росії, Чехії та Словаччини. Окреме місце в структурі джерел УПА на Закерзонні займає мемуаристика. На сьогодні опубліковано чисельні спогади українських очевидців та учасників подій на Закерзонні в 1944 – 1947 роках, а також виходять друком не менш цінні свідчення представників польської сторони.

При підготовці дослідження було використано опубліковані джерела. Найґрунтовніший збірник документів із досліджуваної теми, який був опрацьований, це двохтомник Євгена Місила «Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР (1944 – 1946)»

[19]. Підібрані тут документи із різних середовищ дозволяють широко побачити загальний образ депортаційних операцій польської влади та противиселенчої боротьби УПА. Також використано низку інших документальних збірників. Трьохтомник «Події україно-польського конфлікту» (за редакцією Миколи Сивицького) [15] охоплює значний відтинок історії: міжвоєнний період, Друга світова війна та повоєнні часи. В Україні корпус документів про депортації підготував колектив авторів з Інституту українознавства НАНУ на чолі з Юрієм Сливкою [1]. Ця фундаментальна робота охоплює період з кінця 30-х до початку 50-х років на теренах західноукраїнських земель. В збірнику представлено багатостороннє висвітлення проблематики обраної її упорядниками – тут подані документи різних структур, причетних до подій депортації. З вітчизняних джерел не були пропущені повз увагу також документи українського підпілля. Вони широко представлені, зокрема, в багатотомних зібраннях «Літопису Української Повстанської Армії». Із мемуаристики найбільше використовувалися споми́ни Івана Кривуцького – члена Служби Безпеки ОУН на Закерзонні [5]. Також опрацьовано спогади Марії Савчин «Тисяча доріг» [8]. Їх автор – дружина референта пропаганди ОУН на Закерзонні Василя Галаси, автора більшості противиселенчих листівок та інших пропагандистських матеріалів.

Якщо ж говорити про точку опори, від якої доводиться починати дослідницькі пошуки у вивченні історії визвольного руху на Закерзонні, то слід констатувати, що дослідженість тематики боротьби УПА на теренах ПНР на теперішній час є досить таки поверхневою. На перший погляд це не зовсім справедливе твердження, адже було опубліковано цілу низку монографій, дотичних до цієї проблематики, а також вийшло друком чимало наукових статей. Звісно, треба врахувати і те, що тривалий час питання українсько-польських стосунків в XX столітті замовчувалось як в СРСР, так і в ПНР. Хоча в Польщі був дещо ліберальніший ідеологічний клімат і там все ж час від часу публікувались окремі наукові дослідження про УПА. Найпомітнішим із них була праця Веслава Шоти та Станіслава Щесняка «Дорога в нікуди» [20]. В ній було подано багато цінної фактографії, однак загалом концепція цієї та всіх інших тогочасних праць була суворо підпорядкована вимогам цензури. Можливості дослідження українського визвольного руху значно розширились лише після розвалу СРСР. Найбільше уваги боротьбі УПА на Закерзонні присвятив сучасний польський дослідник Гжегож Мотика, який в 1999 році випустив у світ окрему монографію про польсько-український зброй-

ний конфлікт на Закерзонні в 1943 – 1948 роках під назвою «Так було в Бескидах» [18]. Наразі це єдина монографія, присвячена УПА на Закерзонні. В цілому характерним для історіографії даної проблеми є те, що тут більше зроблено польськими дослідниками, ніж істориками з України. Хоча треба відзначити, що особливістю вивчення УПА на Закерзонні є те, що окремою специфічною групою дослідників цієї тематики є українські громадяни Польщі, позиції яких далеко не завжди збігаються із поглядами їхніх колег польської національності [2; 17]. Загалом же, з огляду на масштаби джерельної бази історії УПА на Закерзонні, все ж доводиться ствердити, що ця тема поки-що є лише на початковій стадії вивчення.

Аналізуючи вище вказану джерельну базу, я відштовхувався від міркувань таких дослідників як Гжегожа Мотики [18], Петра Мірчука [11], Лев Шанковського [13], Анатолія Русначенка [12], Юрія Киричука [3], Веслава Шоти та Станіслава Щесняка [20]. Як вже згадувалось, єдиною монографією про УПА на Закерзонні є праця Мотики. Крім цього, цей автор, а також інші перераховані його колеги, написали узагальнюючі праці про УПА, в яких у загальному контексті розглянуто питання боротьби визвольного руху на Закерзонні. Підсумовуючи доробок перерахованих істориків, можна ствердити, що в загальних рисах ними з'ясовано питання структури та чисельності УПА на Закерзонні, географії і основних етапів її діяльності, співпраці «закерзонської» УПА із польським антикомуністичним підпіллям. Малодослідженими лишається багато інших конкретніших питань, як, наприклад, чисельність українських жертв польського терору на Закерзонні. Найбільш дискусійними є питання щодо стратегії боротьби УПА на Закерзонні – які саме цілі ставив український визвольний рух на теренах ПНР в 1944 – 1947 роках і яких результатів ним було досягнуто. Саме тому дане дослідження було спрямоване перш за все на те, щоб розглянути причини та перебіг протипереселенчих акцій УПА на Закерзонні та з'ясувати їх наслідки.

Предметом цього дослідження є боротьба УПА проти депортацій українців із їх етнографічних земель, що ввійшли до складу Польщі після II світової війни. У роботі розглянуто як форми цього опору, так і його напрямки. Хронологічні межі роботи визначені часом початку та завершення т. зв. «обміну населенням між ПНР та УРСР», тобто 1944 – 1946 роками. Зважаючи на обмежений об'єм дослідження, поза його рамками опинилася операція «Вісла». Ця акція вирізняється за своїми масштабами та наслідками, реагування на неї українського підпілля, а тому заслуговує на окреме ретельне дослідження.

Метою даного дослідження є висвітлення збройної діяльності УПА на Закерзонні, спрямованої на захист місцевого українського населення та припинення депортацій. Досягнення цієї мети передбачало вирішення низки завдань:

- 1) характеристика депортаційних процесів на Закерзонні 1944 – 1946 років;
- 2) становлення на цих теренах українського визвольного руху ОУН та УПА;
- 3) стратегічні та тактичні цілі боротьби українських повстанців на Закерзонні;
- 4) місце противиселенчих акцій УПА в загальній тактиці та стратегії українського визвольного руху;
- 5) характеристика збройної діяльності УПА, спрямованої проти депортацій.

Влітку 1944 р. найзахідніша частина українських етнографічних земель остаточно ввійшла до складу Польщі. 21 липня 1944 р. у Москві створено маріонетковий уряд – Польський Комітет Національного Визволення (ПКВН) для того, щоб він переймав владу на польських територіях, звільнених Червоною Армією (ЧА). До складу повоєнної Польщі ввійшли такі українські терени: Лемківщина, Надсяння, Ярославщина, Любачівщина, Холмщина та Підляшшя. Кількість українців на Закерзонні становила близько 500 000 осіб, і ще приблизно 200 000 визнавали себе римо-католиками, які користувалися українською мовою [12, с. 179].

Повоєнним поділом кордонів були незадоволені українці (навіть комуністи Хрущов та Мануїльський претендували на Холм та Перемишль [17, с. 11], а що вже казати про УПА) та поляки (які не могли змиритись із втратою Західної України [18, с. 215]). Це було вигідно Сталіну тим, що новий кордон підсилював українсько-польський конфлікт.

Коли фронт пересунувся далі на захід – 9 вересня 1944 р. – в Любліні було підписано угоду між ПКВН та урядом УРСР про переселення українців до України і поляків до Польщі. В ній записано: «Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо» [1, с. 287]. З 15 вересня по 15 жовтня 1944 р. планувалось зібрати зголошення бажаючих виїхати, а з 15 жовтня 1944 р. по 1 лютого 1945 р. провести, власне, переселення. Однак ці плани довелося коригувати: спершу кінець переселення перенесли на 1 травня 1945 р., далі до 1 листопада 1945 р., аж врешті остання перестановка зупинилася на даті 15 червня 1946 р. [19, с. 10]. Зрозуміло, що більшість «закерзонських» українців не були прихильниками пе-

реселення, оскільки Батьківщиною для них була не УРСР, а українські терени Польщі.

Але польська влада вже мала чітку позицію щодо українського питання – виселення. Ще у міжвоєнний період маршал Едвард Ридз-Смігли намагався втілити проєкт масових переселень українців [14, с. 293-313]. Після II світової війни концепція мононаціональної держави була підхоплена урядом ПНР. Крім того, активізація українців у часі війни викликала загострення антиукраїнських настроїв серед польського суспільства. Це була ще одна причина виселити українців – шанс для непопулярних польських комуністів здобути прихильність народу [17, с. 21].

Дане переселення було досить важливим і для Сталіна. Транспортні витрати покривались урядом УРСР [19, с. 33], НКВД брав участь у залякуванні українців, які не хотіли виїжджати [18, с. 219], радянські агітатори їздили на Закарпаття пропагувати переселення [3, с. 254] і т.п. Виснажена війною Україна потребувала робочих рук – тому й для СРСР кілька сотень тисяч робочих рук були досить потрібними [19, с. 15]. Допомога Сталіна з переселенням, крім того, суттєво узалежнювала Польщу від СРСР. Зрештою обмін населенням закріплював нові повоєнні кордони, зокрема відсутність поляків на Західній Україні означало безперспективність домагань польського еміграційного уряду щодо повернення «кресів». Тому поспішність депортацій була зумовлена потребою поставити Захід перед доконаним фактом [12, с. 182]. З іншого боку, це була також можливість продемонструвати міжнародній спільноті легітимність комуністичного уряду Польщі, який шляхом переселень зумів би загасити польський-українсько збройний конфлікт.

Для польської комуністичної влади очевидним було те, що українці добровільно не виїжджатимуть, тому вона вже з осені 1944 р. почала їх «заохочувати» адміністративним тиском, а також терором. Зокрема, українців позбавили права на землю, яку поляки отримували в рамках аграрної реформи, а також звільняли від контингентів продуктів вибірково тих, хто записався на переселення і т.п. [18, с. 220-221]. Якщо говорити про силові методи, то тільки у Ряшівському воєводстві від серпня 1944 р. до травня 1945 р. замордовано щонайменше 1000 українців, при польських втратах – 18 осіб. На цих людей не поширювалась юрисдикція польського законодавства, оскільки вони підлягали виселенню, а з іншого боку, на них не поширювалось і законодавство УРСР, оскільки у тих, що в довоєнний період проживали на приєднаній до УРСР території, а значить були її громадяна-

ми, за розпорядженням НКВД радянські паспорти було вилучено ще до переїзду в Україну [12, с. 184]. В результаті на українських селян нападали як НКВД, так і Військо Польське (ВП), громадська міліція (МО), органи безпеки (УБП), польське підпілля (АК, НСЗ), навіть подекуди сусіди-поляки. Така робота дала свої плоди: між 15 жовтня 1944 р. та серпнем 1945 р. з Польщі переселено 229685 осіб [19, с. 12].

Влітку 1945 р. переселенча акція призупинилась. Примусові методи виселення змусили українців навчитися переховуватися в лісах. Почали повертатись нелегально ті, хто виселявся добровільно – розповідями про свої поневіряння вони ще більше заохочували до опору депортаціям [19, с. 12]. Багато вдалося зробити українському підпіллю: саботажною кампанією частково паралізовано транспортні сполучення, а відплатними акціями та успішними переговорами з АК-ВіН зупинено антиукраїнський терор.

Польська влада постала перед потребою вибору зміни тактики: або послабити тиск на українців, або ж посилити його. Вирішено було провести конференцію із представниками українців та державної влади [19, с. 147-155]. Вона відбулась у Варшаві 24 липня 1945 р. У всіх українських делегатів були спільні вимоги: надання українцям громадянських прав, амністії для політичних в'язнів, дати землю, відкрити українські установи і т.п. Однак насправді зустріч планувалася лише для того, щоб переконати українців у доцільності переселення. Про це свідчить той факт, що вже через кілька місяців більшість цих делегатів було насильно депортовано за межі Польщі [19, с. 16].

Таким чином, єдиною організованою силою, яка відстоювала права українців у Польщі, залишилась УПА. Проти переселення українське підпілля виступило відразу ж у вересні 1944 р. [1, с. 329-330]. УПА взяла на себе основний тягар спротиву виселенню і фактичне керівництво боротьбою. Перші відділи УПА в Польщі з'явилися ще навесні 1944 р. як реакція на польський терор проти українців. Переміщення фронтів улітку 1944 р. змусило новостворені повстанські відділи рейдувати до УРСР. Однак з осені 1944 р. вони починають повертатись – саме через переселенчий терор, який тоді ще тільки розгортався. Вже до весни 1945 р. були зібрані основні сили УПА на Закерзонні, і в квітні ОУН утворила підпільний Закерзонський край. В цьому краю відновлено 6 Воєнну Округу «Сян», якій мали підлягати всі відділи УПА на терені Закерзоння [12, с. 183]. Спершу це було 4-5 сотень. Однак ситуація змінилася восени 1945 р., у зв'язку з участю ВП у виселенні. За короткий час сили УПА зросли вчетверо і в травні 1946 р. нараховували 16-17 сотень (близько 2000 осіб) [2, с.

344]. Розмах противиселенчої боротьби був настільки масштабним, що польський історик Гжегож Мотика назвав ці події «українським повстанням» [18, с. 269]. Саме тому замість планованої половини року, повне переселення відбулося лише через три роки.

Підсумовуючи, можна ствердити, що виселення українців було необхідним для комуністичної влади Польщі, а тому неминучим. З іншого боку, українці не бажали виїжджати зі своїх рідних земель. Польська влада була змушена застосувати силу, переступивши через свої зобов'язання щодо добровільності переселення. Навіть лояльні до влади представники українських громад були депортовані. Єдиною силою, яка могла згуртувати українців Закерзоння до опору виселенню, була УПА.

У відповідь на залучення ВП у вересні 1945 р. до виселенчої акції – УПА оголосила відчайдушну боротьбу за право «закерзонських» українців жити на рідній землі. Вже 9 вересня 1945 р. вийшов відповідний наказ командування 6 ВО «Сян» [9, с. 523]. Заручившись підтримкою народу, УПА розгорнула масштабну противиселенчу боротьбу: палали виселені українські села, вибухали мости, підкошувались телефонні стовпи, гинули виконавці та посібники депортацій.

Першими збройними противиселенчими акціями були атаки на окремі польські села – т.зв. «бандитські гнізда». Мешканці цих сіл брали активну участь у виселенні. Ці люди організовувались у озброєні «самооборони» і жорстоко знущались над українцями, щоб змусити їх виселитись. Коли ж «закерзонці» виїжджали – польські сусіди грабували їх хати. Вони відбирали навіть ті речі, що виселенці встигали прихопити з собою за короткий час, відведений їм на це ВП. Такі акції набрали масового характеру з початком 1945 р. – відтоді стало однозначним небажання українців переселятись. Виїжджати змушували і влада, і польське підпілля, і частина польського суспільства. 9 березня 1945 р. підрозділ міліції напав на с. Синявку, вбивши 22 особи і пограбував майно. 3 квітня 1945 року II самостійний операційний батальйон Корпусу Внутрішньої Безпеки (КБВ) здійснив напад на с. Гораець, де було вбито щонайменше 155 осіб, у тому числі жінок і дітей. 3 березня 1945 р. підрозділ колишніх партизан Армії Крайової (АК) під командуванням полковника Юзефа Бісса-«Вацлава» разом з польськими мешканцями із сусідніх сіл напав на с. Павлокома, де було вбито 365 людей, в основному жінок і дітей [11, с. 140].

Лише УПА могла захистити українців від цих безчинств. Відповідати треба було не тільки виразно, але й виважено та влучно – адже саме налагоджувався союз із польським підпіллям. 21 квітня 1945 р. проведено відплатну акцію на с. Борівницю. Після бою по списку було

розстріляно 27 поляків. Людям було відведено 4 години на те, щоб забрати майно і піти із села – опісля спалено всі будівлі [11, с. 56]. Крім нападу на Борівницю, було багато інших відплатних акцій по всьому Закерзонні, а зокрема – навесні 1945 р. на Холмщині спалено 12 постів МО; 3 жовтня 1945 р. сотні «Громенка» і «Бурлаки» спалили такі «бандитські гнізда»: Дильонгову, Бартківку, Лончки, Сельницю, а також Павлокому, яка після вимордування українців була заселена поляками [2, с. 339]. А 26 і 28 грудня 1945 р. повстанці з гранатометів обстріляли Перемишль [12, с. 188]. Очевидно, що українські партизани не мали наміру захоплювати велике місто – ця акція була виразно більш пропагандивною, аніж власне бойовою. Вже 23 квітня 1945 р. українське підпілля отримало лист-запрошення на переговори з польськими партизанами. В результаті цих та інших зустрічей УПА і ВіН («Свобода і Незалежність» – польська антикомуністична організація), на терені Закерзоння послабилися напади на українців зі сторони поляків (як цивільних, так і військовиків та міліціонерів) [18, с. 263].

Із бойових акцій слід також згадати визволення українців із рук ВП, яка їх силоміць виселяла. Повстанці розганяли чи хоча б тимчасово нейтралізували військових – і люди мали можливість втекти. Для прикладу: 8 лютого 1946 р. відділ УПА провів бойову акцію у м. Любачів (повіт Томашів). Поділившись на три групи, повстанці зуміли здобути залізничну станцію і звільнити велику групу переселенців, що були конвойовані, спалили 80 вагонів. Друга група наскочила на головний військовий штаб і знищила його. Третя група мінами зруйнувала міст на лінії Рава-Руська – Любачів та обстріляла села Тенеську і Князі, де стаціонували більші з'єднання ВП [12, с. 198]. Щоправда, такі акції далеко не завжди можливо було провести, зважаючи на кількісну перевагу противника.

Окремим питанням є покарання найбільш затятих учасників виселення. Ці заходи мали промовистий пропагандивний зміст. Як-от ліквідація Благути – міліціонера з містечка Лісько, безжального садиста-українофоба. Як пише Іван Кривуцький, член Служби Безпеки ОУН: «На весіллі було все керівництво повіту, але нікого більше не зачіпали. Цей фактор справив велике враження на всіх, не кажучи вже про населення. Переконалися, що невинних не караємо, а Благута таки свого дочекався» [5, с. 144].

Наступним способом спротиву депортації було палення виселених українських сіл. Це робило депортацію економічно не вигідною для її ініціатора – Польської держави. Інформацію про такий спротив вперше зустрічаємо під датою 9 вересня 1945 р. – наказ командира 6 ВО

«Сян» з приводу початку виселенної акції: «2. Виселені українські села обов'язково спалити так, щоби не остали жодні будинки ні будівельний матеріал» [9, с. 523]. Однак приклади нищення таких сіл були вже раніше. Щоправда, це робили польські сусіди – виривали шибби, стягали дахівку, знімали металічні деталі, словом, розбирали все, що можливо було взяти. Юридично, майно, залишене українцями, ставало власністю Польщі [1, с. 287-293]. Відповідно, українське населення не противилось таким діям УПА, бо йому і так вже не було чого втрачати. Зі свого боку, УПА подекуди зволікала із спаленням сіл – вичікувала можливого повернення українців. Негайно спалювати села доводилось тоді, коли туди заселяли польських репатріантів із СРСР. Акції спалення виселених сіл супроводжували противиселенчу боротьбу до самого її припинення: ще в серпні 1947 р. був виданий відповідний наказ командира 6 ВО «Сян» Мирослава Онишкевича.

Щоб паралізувати хід виселення, повстанці знешкоджували лінії зв'язку. В наказі командира 6 ВО «Сян» від 9 вересня 1945 р. з приводу виселення, немає безпосередньої згадки про ліквідацію комунікацій, однак такі дії цілком вкладаються у вжиті в ньому формулювання «бойові акції» [9, с. 523]. 13 вересня 1945 р. вийшов наказ «Сталія», провідника II Округу ОУН, в якому вже знаходимо: «5. Перетяти ворогу зв'язок – інформацію, повідомлення, телефони, рейки, мости, шосе і т.д.» [19, с. 206-207]. Саме завдяки транспортним труднощам, спричиненими УПА, виселення було паралізоване в грудні 1945 та січні 1946 р. [18, с. 284].

Як вже згадувалось, виконавців виселення чекало покарання з рук повстанців. Тому УПА не була милосердною і до тих українців, які були посібниками переселення. Під датою 6 вересня 1945 року в інструкції «Тиса» для командирів СКВ (Самооборонних Кущових Відділів), провідника II Району Надрайону «Холодний Яр», знаходимо таке формулювання: «Населенню подати до відома, щоби не виїжджало. Хто добровільно підписує заяву (а навіть і примусово) осуджувати, як зрадника і так з ним поступати.» [18, с. 193]. Найбільш відомою формою покарання були т. зв. «25 буків» – прилюдне побиття палицею. Були й смертні кари для українців, які заради власної вигоди чинно сприяли депортації своїх співвітчизників [18, с. 124-125]. Однак покарання щодо українців не були частим явищем, адже українське населення було основною базою підтримки УПА і частіше вплив на його настрої застосовувався за допомогою мирної пропаганди.

Підсумовуючи, можемо сказати, що УПА фактично вдалось підняти повстання українців на Закерзонні – основна маса українського на-

роду на цих землях була мобілізована до чинного опору проти виселення. Боротьба була єдиним способом протриматись на рідній землі, і українці не побоялися взятись за зброю. Однак зброя вживалась не з бездумним розпачем, а для конкретної цілі – лише проти тих, що примушували українців виїжджати. Аргумент розумної сили змінив ставлення до українців в багатьох поляків у бік поваги, підкріпленої страхом перед УПА. З іншого боку, завдяки збройним атакам УПА польській владі тривалий час не вдавалося депортувати українців.

Підсумовуючи аналіз причин депортацій українців Закарпаття можна ствердити, що визначення післявоєнного кордону між Польщею та УРСР зумовлювалося не потребою ефективного розв'язання українсько-польських суперечностей. Воно служило вирішенню іншого стратегічно важливого для СРСР питання – утвердження радянського впливу над країнами Центрально-Східної Європи. Для здобуття польськими комуністами симпатій суспільства, новій Польській державі передано українські етнічні терени. Звичайно, що самі українці на цих землях виявилися непотрібними новій владі. Існуючий режим Польщі реанімував давню концепцію створення польської моноетнічної держави. Саме тому розпочато так званий обмін населенням між Польщею та УРСР. Через різко негативну реакцію місцевого населення, що не хотіло полишати своїх земель, обмін дуже швидко набув характеру насильницької депортації. Для її успішного завершення польська влада вдалася не тільки до посиленої агітації переселень, але й до відвертого терору проти українців.

Початки українського визвольного руху на теренах Закарпаття по суті співпадають хронологічно із початком виселення. І це не випадково – діяльність УПА тут була породжена в першу чергу потребою захисту місцевого українського населення від сваволі нової влади. Польський тиск на українців, як це не парадоксально, швидко зміцнив українське підпілля на цих теренах, УПА розвинулася у кількатисячну армію, основу якої склали саме місцеві жителі.

Втримання українського підпілля на Закарпатті мало не суто локальний характер, а зумовлювалося рядом стратегічних причин. Саме ці терени розглядалися українським визвольним рухом як «вікно у світ», саме через них відбувалося інформування світової громадськості про події на українських землях. Закарпаття мало також стати плацдармом для налагодження збройного антикомуністичного союзу із польським підпіллям.

Противиселенча боротьба стає одним із головних напрямків діяльності УПА на Закарпатті. Адже втриматися на Закарпатті українські

повстанці могли тільки за наявності тут українського населення, яке становило його головний матеріальний та людський ресурс.

Головним результатом широкої противиселенської кампанії УПА було те, що польській владі не вдалося провести швидкої депортації, навіть із застосуванням сили та допомоги СРСР. Врешті у 1946 році той же СРСР відмовився приймати українців. Отже, завдяки боротьбі УПА на теренах Закерзоння вдалось залишитись близько 150 тисячам українців. В 1947 році вони були таки депортовані в рамках операції «Вісла» до північних та західних регіонів ПНР. Однак, це все ж не був СРСР і вже з 1956 року, коли в Польщі почалась лібералізація, українці мали можливість повернутись на рідні терени. Натомість у їхніх земляків, які опинились на просторах СРСР, такої можливості не було аж до проголошення Україною незалежності.

Загалом, українське підпілля зуміло протриматися на Закерзонні три роки і сповна скористатися цим, зокрема інформуючи світ про існування та боротьбу УПА, закладаючи основи спільного фронту антитоталітарної боротьби. Саме завдяки діяльності УПА на Закерзонні про її боротьбу писали сотні західних газет, зрештою, на цих теренах було реалізовано, хоч ненадовго, ідею спільної боротьби українців і поляків проти радянського тоталітаризму. Одним із найважливіших наслідків противиселенчих акцій УПА був завзятий опір виселенню місцевих українців, що відтоді чітко ідентифікували себе як частину українського народу.

Джерела та література:

1. Депортації. Західні землі України: кінець 30-х – початок 50-х рр. Документи, матеріали, спогади / ред. Сливка Ю. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 624 с.

2. Дрозд Р. Польсько-українські відносини на Холмщині, Надсянні та Лемківщині в 1944 – 1947 / Р. Дрозд // Волинь і Холмщина 1938 – 1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – № 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 335-353.

3. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів.: Добра справа, 2003. – 464 с.

4. Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії УПА / Збігнев Ковалевський // // Волинь і Холмщина 1938 – 1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – № 10 / Інсти-

тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 243-281.

5. Кривуцький І. Де срібнолентий Сян пливе... (Спогади) / І. Кривуцький. – Львів: Логос, 2000. – 342 с.

6. Літопис Української Повстанської Армії. Підпільні журнали закерзонської України, 1945 – 1947. – Торонто: Літопис УПА, 1987. – Том 16. – 248 с.

7. Літопис Української Повстанської Армії. Англломовні видання українського підпілля, 1946 – 1947. – Торонто: Літопис УПА, 1982. – Том 17. – 294 с.

8. Літопис Української Повстанської Армії. Савчин Марія. Тисяча доріг. (Спогади). – Торонто; Львів: Літопис УПА, 1995. – Т. 28. – 548 с.

9. Літопис Української Повстанської Армії. Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина. / [За ред. Петра Й. Потічного та Івана Лико]. – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2001. – Том 33. – 872 с.

10. Літопис Української Повстанської Армії. Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина» / [За ред. Петра Й. Потічного та Івана Лико]. – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2001. – Том 34. – 854 с.

11. Мірчук П. Українська Повстанська Армія в 1942 – 1952 роках / П. Мірчук. – Львів: Просвіта, 1991 – 320 с.

12. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні, Литві, Латвії, Естонії та Білорусі у 1940-50-х роках / А. Русначенко. – Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.

13. Шанковський Л. Історія Українського Війська / Л. Шанковський. – Київ: Панорама, 1991. – 192 с.

14. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944 – 1989 / R. Drozd. – Warszawa.: Archiwum Ukraińskie, 2001.

15. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. / [Pod red. Siwickiego M.] – Warszawa.: Archiwum Ukraińskie, 1992. – 418 s.

16. Jasiak M. Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1941 – 1946 / Marek Jasiak // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VII międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej». – Warszawa.: Karta, 2000. – T. 7. – S. 88-125.

17. Misilo E. Przedmowa / E. Misilo // Akcja «Wisła». Dokumenty. – Warszawa.: Archiwum Ukraińskie, 1993.

18. Motyka G. Tak było w Bieszczadach / Grzegorz Motyka. – Warszawa.: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1999. – 610 s.

19. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR. Dokumenty 1944 – 1945 / [Pod red. Eugeniusza Misily]. – Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 1998. – T. 1. – 326 s.

20. Szcześniak A., Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szcześniak, W. Szota. – Warszawa.: MON, 1973. – 702 s.